

Оксана Тимко Дітко

Філософський факультет Загреб, Хорватія*

Юлія Юсип-Якимович

Філологічний факультет
Ужгородського національного
університету, Україна**

UDK 003.3491(497)

doi: 10.19090/rs.2024.8.70-87

Прегледни рад 20.10.2024.

примљен 20.10.2024.

прихваћено за штампу 01.12.2024.

ГЛАГОЛИЦЯ НА СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ГІПОТЕЗИ, ТЕОРІЇ, ФАКТИ***

Стаття аналізує роль глаголичного письма в історії, культурі та цивілізації слов'янських народів. У статті подано огляд та систематизацію знань про глаголицю на слов'янських територіях, автори виокремлюють чотири окремі періоди її розвитку. Представлено еволюцію поглядів П. Я. Шафарика. Хоча глаголиця вийшла з ужитку в інших слов'янських землях до XII століття, однак залишалася активною в Хорватії та зазнала змін, вступивши в «золотий вік» у своєму розвитку, про що свідчить огляд хорватської глаголичної спадщини, включаючи найдавніший текст, Башчанську плиту (1100 р. н.е.), першу хорватську друковану книгу, Міссал за римським обрядом (1483 р. н.е.). Четвертий період розвитку глаголиці проходив виключно у Хорватії, поширюється на сучасну епоху і служить відмінною рисою хорватської ідентичності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глаголиця, періодизація, слов'янські землі, глаголиця кругла, глаголиця площа.

---

*okditko@ffzg.unizg.hr

** julia.jusyp@uzhnu.edu.ua

*** Доповідь на XXX Міжнародному славістичному форумі у Львові, 25-26 травня 2023 р.

ВСТУП

Завдання нашої статті - крізь призму віків віддзеркалити роль глаголичного письма в історії, культурі, цивілізації слов'ян з проекцією на слов'янський південь, захід, схід, окресливши феномен її поступу в один символічний вектор - від минулого через історичний екскурс до сучасного.

У розвитку глаголичного письма за всю його історію можна виділити чотири періоди:

Перший період: глаголична писемність як частина загальнослов'янської старослов'янської літературної традиції, триває від появи глаголиці на заході Балкан до середини XIII ст.

Другий період: розквіт глаголичної писемності (з кінця XIV ст. до початку XVI в.), золотий вік - сильний вплив західноєвропейських літератур, поява нелітургійних збірок нового типу на змішаному церковнослов'янсько-народному чи чистому народному (переважно хорватському чи чакавському) діалекті.

Третій період: поступовий відхід від глаголичної традиції до латинської та кириличної з XVI ст.

Четвертий період: репрезентативний Хорватії сягає сучасної доби.

1. ПЕРШИЙ ПЕРІОД. ГІПОТЕЗИ. ФАКТИ. ТЕОРІЇ

Проблема виникнення та походження глаголичної азбуки є однією з найбільш дискусійних в історії слов'янської писемності. Наявність у ранньому періоді слов'янської писемності двох різних азбук – глаголичної та кириличної – споконвіку привертає увагу дослідників. Дискусія про давність двох азбук почалася ще у XVIII ст., активно продовжувалась у XIX, має неоднозначне розв'язання у XX і з новою силою відновила у XXI ст.

1.1. ГІПОТЕЗИ

Найбільш популярною була гіпотеза, висунена ще наприкінці XVIII ст. чеським ученим Г. Добнером про те, що глаголицю створив Костянтин, а кирилиця постала пізніше як компіляція грецького уставу і глаголиці.

У першій половині XIX ст. гіпотеза Г. Добнера мала найбільше прихильників.

Однак Й. Добровський вважав глаголицю явищем XIV ст., котре виникло у хорватів як тайнопис, щоб урятувати богослужіння та богослужбові книги від переслідувань римської церкви.

П. Й. Шафарик у ранніх своїх працях – *Розквіт слов'янської літератури в Болгарії* (1848), *Погляд на перші століття глаголичної писемності* (1852), *Пам'ятки глаголичної писемності* (1853), *Глаголичні фрагменти* (1857) підтримував гіпотезу Й. Добровського.

1.2. ФАКТИ

Реальні аргументи, факти на користь гіпотези давнішого походження глаголиці, ніж кирилиці з'явилися вперше у 1836 р. У цьому році був відкритий і виданий глаголичний рукопис *Збірник Клоца*, в якому глаголичне письмо має округлішу форму (див. Додаток 1), аніж тоді поширена хорватська квадратна глаголиця (див. Додаток 2).

Додаток 1. Кругла глаголиця

† Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 M † Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ

Додаток 2. Квадратна глаголиця

† Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 M † Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ

Збірник Клоца – рештки великої рукописної збірки житій і проповідей (усього збереглося 14 аркушів). Основну частину пам'ятки – 12 листків – знайшов В. Копітар у бібліотеці графа Клоца в м. Тренто (Тридент, в Італії). Він видав їх разом з цінною передмовою в 1836 р. – *Glagolita Clozianus*.

У передмові В. Копітар висловив припущення, що саме глаголиця була створена Костянтином, але підтвердженнь бракувало (Юсип-Якимович, 2021: 11).

1.3. ТЕОРІЇ

Нові відкриття, вивчення, публікація старослов'янських пам'яток з різних слов'янських територій заклали ґрунт для повного утвердження теорії про давніше походження глаголиці, створеної Костянтином, ніж кирилиці. У 40-ві та 50-ті роки XIX ст. у науковий обіг входять нові глаголичні пам'ятки, які В. Григорович знайшов і вивіз із афонських монастирів – у 1842 р. *Маріїнське Євангеліє* із монастиря Святої Богородиці Марії; це неповний рукопис на 173 пергаментних листах.

У 1845 р. *Зографське Четвероевангеліє* із Зографського монастиря; це теж неповний рукопис на 304 пергаментних листках.

Також у 1845 р. Рильський, або Македонський, глаголичний листок відкритий В. І. Григоровичем у монастирі Івана Рильського в Болгарії.

Стала відомою в науковому світі кирилична пам'ятка XIII ст. – *Боянський палімпсест*, у якому кириличний текст був написаний поверх змитого глаголичного. Було знайдено *Охридський Апостол* XII ст., у якому окремі місця написані глаголицею. Це уривок тексту євангелія на 2 листах, знайдений 1845 р. В. І. Григоровичем у м. Охриді, в Західній Македонії; у 1865 р. В. І. Григорович подарував пам'ятку бібліотеці Одеського університету, де вона зберігається й зараз.

Було виявлено *Житіє Святого Климента*, в якому зазначалося, що Климент винайшов нову «більш ясну» азбуку.

П. Успенському вдалось відкрити *Синайський псалтир* – рукопис на 177 листках у 1850 р. у монастирі св. Катерини на горі Синай в Аравії, а також *Синайський требник* (молитвослов) у 1850 р. у тому ж монастирі на Синаї, що й *Синайський псалтир*.

Празькі глаголичні листки чи Празькі уривки, які у 1855 р. у Празі відкрив німецький історик К. Гефлер (старослов'янська пам'ятка моравсько-чеської редакції).

Саме ця пам'ятка мотивувала П. Й. Шафарика переглянути свої міркування щодо часового співвідношення глаголиці та кирилиці.

У 1857 р. П. Й. Шафарик та К. Гефлер опублікували текст пам'ятки. Про час написання пам'ятки висловлювалися різні припущення. П. Й. Шафарик, зокрема, вважав *Празькі глаголичні листки* дуже давніми – він датував їх другою половиною IX або початком X ст.

Натхнений цим відкриттям, П. Й. Шафарик у 1858 р. опублікував велику працю *Про походження і батьківщину глаголиці*.

У ній учений обґрунтував гіпотезу з трьох основних положень:

- 1) глаголиця давніша від кирилиці;
- 2) глаголиця – витвір Костянтина;
- 3) кирилиця – витвір Климента Охридського.

На користь своєї теорії П. Й. Шафарик наводить цілий ряд аргументів. За твердженням П. Й. Шафарика, глаголична азбука була складена для слов'ян Моравії і Паннонії, де здійснювали свою місіонерську діяльність Костянтин і Мефодій. Звідси найдавніші глаголичні рукописи поширювалися на південь і південний схід, до Болгарії, Сербії тощо.

Теорія Добнера–Шафарика про зв'язок глаголичного алфавіту з діяльністю Костянтина була розвинута низкою учених славістів і палеографів, зокрема В. Ягичем, В. Щепкіним, визнана істориками письма Ч. Лоукоткою, М. Коуеном. У дослідженнях цих учених актуалізуються основні аргументи П. Й. Шафарика на користь того, що “думка про Кирила як творця глаголиці ніким не спростовується”, що глаголиця була першою азбукою, оскільки до “Костянтина та Мефодія слов'янська мова передавалася за допомогою грецьких та латинських букв”, що в Моравії і Паннонії, де працювали до свого вигнання Костянтин і Мефодій, поширені рукописи, написані глаголицею, а кирилиця виникла пізніше як вдосконалення глаголиці на основі грецького уставу, до того ж, аналіз мови пам'яток “засвідчує західне походження саме глаголичних, а не кириличних рукописів” (Щепкін, 1967: 12).

У XIX–XX ст. теорія П. Й. Шафарика “успішно витлумачує всі нові факти” (Щепкін, 1967: 26). Зокрема, праці С. Кульбакіна, Р. Нахтігала, А. Вайяна, Б. Велчева та інших підтверджують аргументи чеського просвітника про те, що Костянтин створив саме глаголицю, відстоюють положення про пізнє формування кирилиці Климентом Охридським на території Першого Болгарського царства у правописній школі царя Симеона. (Юсип-Якимович, 2021: 13).

Таким чином, сукупність нагромаджених фактів дала підстави П.Й. Шафаріку вперше сформулювати науково обґрунтовану теорію про давніше походження глаголиці, ніж кирилиці. Палеографічні ознаки глаголиці, своєрідно витлумачені Шафаріком, історичні свідоцтва про винахід слов'янської азбуки і лінгвістичні дані дали славісту підстави для висновку, що глаголиця давніша, ніж кирилиця.

Теорія П.Й. Шафарика була прийнята і розвинена цілою школою австрійських славістів та отримала подальший розвиток у працях Ф.

Міклошича, В. Ягича та ін., була прийнята слов'янським світом та дотепер визнана більшістю славістів. Так відомий словацький славіст М. Штець зазначає, що аргументи П. Й. Шафарика, наведені у праці *Про походження та батьківщину глаголиці* (Прага, 1858), досі є актуальними та неспростованими. Зокрема, а) пам'ятки старослов'янської писемності, що походять з періоду Великої Моравії (*Київські листки*, *Празькі глаголичні листки*), були написані глаголицею; б) збережені глаголичні старослов'янські пам'ятки свідчать про те, що їхня мова більш давня, ніж мова старослов'янських пам'яток, написаних кирилицею; в) палеографічні дослідження засвідчують, що глаголично-кириличні старослов'янські пам'ятки спочатку були написані глаголицею, літери якої в окремих місцях рукопису не повністю змиті, а потім доповнені кириличними літерами: це фрагменти *Боянського Євангелія*, *Ассеманієвого Євангелія* та інші (Štec, 1996: 294).

До сьогодні збереглися найдавніші глаголичні пам'ятки:

1. *Підпис Григорія 982 р.* – єдина датована глаголична пам'ятка (підпис глаголичними буквами на *Іверській грецькій грамоті 982 р.*). Пам'ятку відкрив у 40-х роках ХІХ ст. П. Успенський в Іверському монастирі на Афоні. Цінність підпису полягає тільки в тому, що він датований.

2. *Київські глаголичні листки* – одна з найдавніших і найцінніших старослов'янських пам'яток, збережених до нашого часу з Х ст. Зараз пам'ятка зберігається в рукописних фондах Державної публічної бібліотеки АН України в Києві (це уривок на 7 пергаментних листах, за змістом – римська обідня). Пам'ятка була завезена до Києва єрусалимським архімандритом Антоніном у 1862 р. і понад 10 років пролежала в Київській духовній академії, не привертаючи уваги вчених. У 1874 р. пам'ятку відкрив І. І. Срезневський, надрукував її в 1876 р. у праці *Вступ та нотатки про маловідомі і невідомі пам'ятки*. В.В. Німчук до 9-го Міжнародного з'їзду славістів у 1983 році перевидав цю пам'ятку факсимільним способом, транслітерувавши кирилицею та латиницею, з детальним описом, бібліографією досліджень та словопоказчиком.

З огляду хронології можна визнати, що глаголичні *Київські листки*, можливо й *Зографське Євангеліє*, написані в Х ст., належать до найдавніших старослов'янських пам'яток, які збереглися до нашого часу, а всі інші пам'ятки – пізнішого походження, з ХІ ст.

*Празькі уривки,
Зографське Євангеліє,
Марійнське Євангеліє,
Ассеманієве Євангеліє,
Збірник Клоца,
Синайський Псалтир,
Синайський Требник,
Рильські листки,
Боянський палімпсест,
Охридські листки*

З падінням Першого Болгарського царства в 1018 р. інтенсивність застосування глаголичної абетки на Балканах починає помітно знижуватися, і з XII ст. вона виходить із вживання в Болгарії та Македонії.

2. ДРУГИЙ ПЕРІОД

Це “золотий вік” глаголичної писемності (з кінця XIV ст. до початку XVI ст.). Під сильним впливом західноєвропейських літератур, з’являються нелітургійні збірки нового типу на змішаному церковнослов’янсько-народному чи чистому народному (переважно хорватському чакавському) діалекті.

2.1. ХОРВАТСЬКІ ЗЕМЛІ

Слід зауважити, що в останніх десятиліттях IX ст. на тлі середньовічної Хорватської держави була присутня лише латинська писемність. У такий осередок входить нова складова: глаголичне письмо і старослов’янська мова.

Немає джерел, які б дали інформацію про початки слов’янської книги в Хорватії, але є припущення, що хорвати з частиною учнів Кирила і Мефодія ознайомились між 60 і 80 роками IX ст. Було кілька сприятливих можливостей, щоб хорвати зустріли слов’янських просвітителів. На думку Ферди Шишича, найраніше це було 869 р. у час володіння князя Домагоя, коли браття їздили з Моравії до Риму через Паннонську Хорватію. Друга нагода була протягом Мефодієвого і Наумового повернення з Риму до Македонії через далматинські землі. (Vogović, 2019: 54).

З іншого боку, Векослав Клаіч датував ознайомлення хорватів з кирило-мефодіївським ученням пізніше, вже після смерті Мефодія (Клаіч, 1988: 92–93). Тоді його учні змушені були втікати з Моравії і частина подалася на південь. Там їх ніхто не переслідував і вони почали поширювати слов'янську літургію та книжки, написані глаголицею. Таким чином слов'янське богослужіння прижилося і вкоренилось у хорватській традиції.

Оскільки немає писемних даних у хорватській традиції про вплив Святих братів-просвітителів, деякі славісти розвинули теорію протилежну кирило-мефодіївської традиції. Вони вважали, що не було ніякого контакту з писемністю в Моравії, а взагалі там з самого початку була кирилиця.

Ці славісти вважали, що глаголицю розвинули саме хорвати і це ще до Святих Братів, імовірно в час хрещення хорватів у VII ст. (Hercigonja, 2009: 18).

Сьогодні славісти визнають, що автор глаголиці був Костянтин, але у Хорватії довго жила легенда про те, що автор глаголиці св. Єронім. Уперше цю легенду згадує папа Інокентій IV в листі до владики м. Сень, Филипа 29 березня 1248 р. «У твоєму листі ми дізнались, що у Славонії є окремих алфавіт яким користуються священники у богослужінні і кажуть що він від Святого Єроніма» (Glavičić, 2014: 161).

Ця легенда влаштувала Рим, бо завдяки їй могли наблизити священників глаголяшів, які правили служби церковнослов'янською мовою, до західної церкви.

М. Богівич у книжці *Глаголиця важлива частина хорватської ідентичності* наголошує «авторство Святого Єроніма слов'янського письма можна розуміти не лише як намагання самих глаголяшів легше захиститись, але і як бажання зв'язати їх зі західною Церквою» (Bogović, 2019: 78).

Деякі фахівці вважають, що легенду про авторство в укладанні глаголиці св. Єронімом поширили не глаголяші, а латинські священники, а може, і сам Ватикан.

Три основи, на яких ґрунтується авторство Єроніма: 1) Святий Єронім був хорват; 2) він переклав Святе письмо не лише на латинську мову, але і на свою рідну - хорватську; 3) Святого Єронім переклав на латинь Космографію *Етика Істра*, в кінці якої є алфавіт, який вважають за початок глаголиці.

Всі три тези сьогодні спростовані (Bogović, 2019: 113).

Насправді, Святий Єронім жив у IV чи V ст. і не міг бути ні автором глаголиці, ні хорватом. Але глаголяші століттями вважали Святого Єроніма автором глаголиці, його служба і житіє розміщені у чисельних хорватських требниках і збірниках. І все-таки фахівці вважають, що завдяки цій легенді і авторитету Святого Єроніма глаголиця у Хорватії дістала легітимність.

Про нього писали у XVI ст., що «він гордість, чесність і слава і світла корона хорватської мови» (Žubrinić, 1996: 132).

Найдавніші збережені згадки глаголичного богослужіння знаходяться у рішенні Сплітського віча з 925 р. про те, що священники, які правлять службу народною (старослов'янською) мовою, мають знати і латинську мову як службову мову римської Церкви (Hercigonja, 2009: 50–52).

Вся недовіра до священників глаголяшів з боку латинських священників була знята в 1248 р., коли владика Филип отримав дозвіл папи Інокентія, щоб у своїй єпархії проводити богослужіння хорватською церковнослов'янською мовою з книг, написаних квадратною глаголицею. Дозвіл папи Інокентія сприяв розвитку глаголичного богослужіння і хорватської глаголичної літургійної літератури. Хорватські глаголичні літургійні книги, хоч і написані іншою мовою і алфавітом, за обрядом однакові як латинські літургійні книги (Hercigonja, 2009: 52).

Окремо цінними у глаголичному богослужінні були співи, які сьогодні називають глаголичний спів.

Додаток 3. Глаголичний спів

Після XII ст. у всьому слов'янському світі глаголицею продовжили писати лише хорвати. Пристосували її собі і назвали її квадратна, або хорватська глаголиця, писали нею наступних 11 століть. І не лише церковнослов'янські тексти, але і світські давньою хорватською мовою, найчастіше чакавським наріччям.

Хоча римо-католицький церковний обряд на хорватських землях у середніх віках був двомовний (латинський і хорватський церковнослов'янський) та двоалфавітний (латиниця і глаголиця), слід зауважити, що хорвати – єдиний католицький народ, який у той час мав нелатинське богослужіння. Цю пільгу мали хорвати ціле тисячоліття - до II Ватиканського собору (1962–1965), який дозволив користуватись народними мовами у богослужінні.

Змінилось написання літер, глаголиця стала квадратною. У пам'ятках, написаних квадратною хорватською глаголицею, що остаточно сформувалася у XIII ст., використовується менше букв, ніж у тих, що написані круглою.

Одна з найцікавіших особливостей хорватської культурної ідентичності – це триписемність, тобто факт, що хорвати у своїй історії користувались трьома алфавітами: одним римським (латинським), і двома слов'янськими – глаголицею і кирилицею (Негсігонґа, 1994: 86).

Часто священники читали глаголицею у церкві, кирилицею записували дані у метриках, а латиницею і латинською мовою писали листи до єпископа.

Глаголиця – перший алфавіт, яким хорвати записували тексти рідною мовою вже в X–XI ст. Кирилицю почали вживати з XII ст., а латиницю – з XIV ст.

Найвідоміший глаголичний повний текст хорватською мовою – *Башчанська плита* з 1100 р. (Додаток 4). Пам'ятки цього періоду написані перехідною глаголицею від круглої і квадратної.

Додаток 4. *Башчанська плита*, 1100 р.

Найдавніший повністю збережений юридичний документ хорватською народною мовою, написаний глаголицею – *Винодольський закон*, на 14 пергаментних листках, укладений 6 січня 1288. р. Старішим юридичним текстом на слов'янських землях є лише *Руська правда*.

Хорватська редакція старослов'янської мови – найдавніша хорватська літературна мова, розвинулась з першої слов'янської літературної мови. На відміну від текстів інших редакцій, які належать до східного обряду, тексти, написані хорватською церковнослов'янською мовою, належать до західного обряду. Тому хорватське глаголицтво свідчить про зв'язок між сходом і заходом.

Золотий період хорватського глаголицтва – XIV і XV ст. З цього періоду збережено 30 рукописних требників, 17 міссалів, 3 псалтирі, 2 ритуали, багато частин літургійних текстів, збірників, юридичних та інших текстів. Глаголицею надруковано 6 інкунабул (книг друківаних до 1500 р.). Перший був *Misal po zakonu rimskoga dvora*, надрукований 1483 р., лише дев'ять років після латинського оригіналу. З першого періоду глаголичного друку збережено 18 різних творів (Hercigonja, 2009: 254).

Після золотого віку глаголицтва починається поступовий спад, який характеризується східнослов'янським впливом, а це відбилось на графічних і правописних змінах.

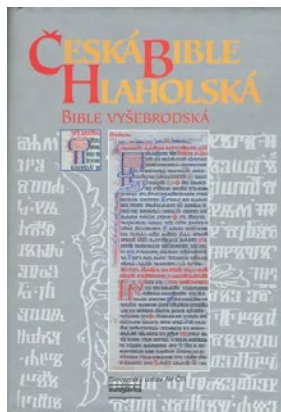
З XIV ст. почала розвиватись писемність і з'явилися менш урочисті глаголичні шрифти: півустав і курсивна глаголиця. Їх уживали лише для нелітургійних текстів, юридичних документів.

2.2. КВАДРАТНА ГЛАГОЛИЦЯ В ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У середині XIV століття квадратна глаголиця на час повернулася до Чехії, зокрема до Праги, куди були запрошені хорватські монахи (глаголяші) з острова Пашман чеським королем Карлом IV, який прагнув знову відродити слов'янську літургію. Для запрошених монахів був заснований монастир святого Єроніма та Пресвятої Марії на Новому Місті празькому. Для цього монастиря пізніше почала вживатися назва Емаузи. У монастирі були створені глаголичні книги чеською мовою, написані квадратною хорватською глаголицею: *Біблія, Коместор, Парсіонал і Златна легенда*.

Збереглася (неповна) чеська Біблія Глаголична (опублікована 2000) (Rasnerová, 2000) і фрагменти чи уривки так званого *Komestora*, що містить катехитичні тексти (опубліковані 2002) (див. Rasnerová, 2002).

Додаток 5. Біблія Емаузька або Біблія Вишебродська

Біблія глаголична (також відома як *Біблія Емаузька* або *Біблія Вишебродська*) - це чеський рукописний переклад Біблії, написаний у монастирі Емаузькому в Празі у 1416 році (Šermák, 2020: 15). Її текст належить до так званої другої редакції старочеського перекладу. Сьогодні вона зберігається у Національній бібліотеці Чеської Республіки в Празі. Залишився тільки один том, що містить книги Параліпоменон до Йова та Притчі до Сираха, а також Псалтир з додатками та біблійні прологи до попередніх книг. Ця біблія виникла в хорватсько-глаголичному культурному середовищі, де богослужіння проводилися церковнослов'янською мовою хорватського типу, яка була привезена до Праги в 1347 році з Далмації (Michálek, 1975: 150).

Пізніше, у 1390 році, Владиславом Ягайлою та його дружиною Ядвігою, монахи з Емауз були запрошені до Польщі в новостворений храм святого Хреста на передмісті Клепаж; слов'янсько-глагольський характер цього фонду зберігався аж до 70-х років XV століття. Відомим у славістиці є факт про використання глаголиці у XIV ст. у монастирі в Сілезії біля містечка Олесьниці (нині південно-західна частина Польщі).

Після середини XV ст. сліди глаголиці на чеських землях повністю зникають. Узагалі на чеських землях представлені три фази глаголізму.

Перша фаза глаголізму за кирило-мефодіївської доби у Великій Моравії; друга фаза – після великоморавської вихідної точки – створення на території Пршемишловської Чехії IX – XI ст. З цього періоду дійшла лише згадка про хрещення князя Борживоя Мефодієм і слов'янського священника Каїча, який супроводжував Борживоя до Богемії, а потім історія Сазавського монастиря як старослов'янського інституту. Глаголицею були написані, мабуть, і протографи старослов'янських пам'яток чеського походження, які збереглися в пізніших кириличних копіях.

Заборона слов'янської літургії в чеському Сазавському монастирі (1097 р.), знищення бібліотеки та вигнання слов'янських ченців ознаменували кінець книжкової

культури на території Чехії та перехід літературної творчості під панування латини.

Третій період глаголізму в чеських землях настав у монастирі Емаузькому (Emauzském). Крім рукописів, написаних хорватськими редакторами церковнослов'янської мови, були тут також рукописи глаголицею, написані чисто старочеською мовою (Pacnerová, 2001: 423).

У скринії Емаузького монастиря була створена глаголична частина *Реймського євангелія* (Додаток 6), коронаційного кодексу французьких королів.

Реймське Євангеліє – церковнослов'янський пергаментний рукопис, знаменита київська пам'ятка XI–XII і XIV століть, пам'ятка української мови. Складається з двох уривків із різних книг, які були переплетені разом у 1395 р.

Додаток 6. Реймське Євангеліє

Один уривок, написаний кирилицею в XI–XII століттях, за умови найранішого датування міг походити з бібліотеки Ярослава Мудрого. Поширювана думка про зв'язок цього уривка з Анною Ярославною, королевою Франції, вже є легендою.

Другий уривок, написаний глаголицею в XIV столітті, походить з Хорватії.

Реймське Євангеліє складене з двох частин:

1) кириличних євангельських читань, 16 аркушів (18 та 19 зошити євангелія апракосу), південно-слов'янської редакції, мабуть, з XI–XII ст. Існує припущення, що чеський король Карл IV, який проводив юнацькі роки при французькому дворі, в 1331–1335 році вивозить цю духовну реліквію до Праги та дарує Емауському монастиреві, заснованому 1347 року;

2) хорватсько-глаголичної частини (31 аркуш) із євангельськими й апостоловими читаннями й пареміями на свята за римським обрядом, списаної з хорватського оригіналу 1395 року ченцем Емауського монастиря для католицько-слов'янської богослужби.

Цілий кодекс, за одним з припущень, занесений гуситами (монастир спалений у 1421 році) до Царгорода, був куплений кардиналом Карлом Лотаринзьким, що пожертвував його собору в Реймсі (Франція), де він зберігається від 1574 року.

У 2010 році 32 сторінки, які вціліли до наших днів, перевидані українською, англійською та французькою мовами. Презентація видання відбулася в Києві, у Софійському соборі.

2.3. СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗЕМЛІ

Як алфавіт глаголиця була відома в Україні. У XVII столітті її подав у своїй граматиці І. Ужевич. Різновид глаголиці в Україні використовували як тайнопис (наприклад, П. Беринда).

Графіті Софії Київської – написи та малюнки, залишені священниками та відвідувачами Софійського собору в Києві (виявлено понад 7000 графіті XI – початку XVIII ст.). Найдавніші з графіті Софії Київської виконані не кирилицею, а глаголицею.

Найпомітнішими дослідниками і відкривачами більшості графіті був історик Сергій Висоцький та сучасний дослідник історик В'ячеслав Корнієнко.

3. ТРЕТІЙ ПЕРІОД У РОЗВИТКУ ГЛОГОЛИЧНОГО ПИСЬМА

Поступовий відхід глаголичної традиції на другий план перед латинською та кириличною з XVI ст. характерний для Хорватії.

У XVII ст. Конгрегація за розширення віри наполягала, щоб хорватські глаголичні книги редагувались за українською редакцією, якою користувались українські греко-католики, щоб і православні слов'яни наближались до Католицької церкви. Через це протягом XVII і XVIII ст. хорватські глаголичні тексти набувають східнослов'янських рис (Hercigonja, 2009: 288).

Такі тексти люди сприймали як іноземні і це одна з причин занепаду глаголицтва. Замість них, монахи глаголяші почали користуватись латиничними виданнями народною мовою.

Повернення до хорватської автохтонної редакції церковнослов'янської мови почалося у кінці XIX ст. Завершенням східнослов'янського впливу можна вважати видання *Міссала* 1893 р. церковнослов'янською хорватською мовою.

4. ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРІОД

Глаголичне богослужіння зберігається на теренах Хорватії до XX ст. У кінці XIX і початку XX ст. друкують нові міссали. Поступово і у Хорватії друкування книжок переходить з глаголиці на латиницю. Зокрема, *Вайсов міссал* з 1927 р. (Додаток 7) паралельно подає тексти латиницею і глаголицею (Mareš, 1970: 8). У цей час у католицькій церкві з'являється літургійний рух, діяльність якого стає основою літургійної реформи II Ватиканського собору (1962–1965).

Додаток 7. Уривок з *Вайсового миссалу* з 1927 р. хорватською мовою. Паралельний текст глаголицею і латиницею.

<p>Пречеšćajuće се, и памет њу чуће, првјеје славније в сегодѣ Дѣви Марије, Родитељнице Бога и Господа нашего Исуса Христа: на блаженіи Апостол и Мученик твои, Петра и Павла, Ан-</p>	<p>Pričešćajuće se, i pamet čtuće, prvéje slavniје vsegda Děvi Mariје, Roditeљnice Boga i Gospoda našego Isu-Hrsta: na blaženіih Apostol i Mučenik tvoi, Petra i Pavla, An-</p>
---	--

Після 1969 р. глаголичне богослужіння стає історичним скарбом окремих єпархій на хорватському березі Адріатики, зокрема у францисканців, які на свята правлять службу хорватською церковнослов'янською мовою.

У церковній історії глаголицтво хорватського народу у Католицькій церкві протягом багато століть мало право правити богослужіння мовою, яка не була латинською і писати літургічні обряди алфавітом, який не є латинським. Такі умови решта католицького світу отримала лише у ХХ ст. (після II Ватиканського з'їзду).

Перша хорватська друкована книга *Misal po zakonu rimskoga dvora* 22 лютого 1483 р. була надрукована круглою глаголицею і хорватською редакцією церковнослов'янської мови. В честь цієї події Парламент Хорватії 2014 року оголосив глаголицю нематеріальною культурною спадщиною, а день друку першої книги - 22 лютого став Днем хорватської глаголиці і глаголяшів.

Хоча глаголиця у Хорватії перестала активно вживатись у ХІХ ст., вона і надалі живе в інших формах. Сьогодні глаголиця - символ хорватської національної ідентичності, важлива складова культури, мистецтва, дизайну та ін. Вона - предмет наукових досліджень, має місце у школах на уроках хорватської мови та історії, а також у чисельних глаголичних гуртках.

Хорватський письменник Томислав Беронич у 2023 р. опублікував історичний роман *Misal kneza Anža Frankopana* (Додаток 8). Роман написаний глаголицею з метою її популяризації. Це перша книжка після 118 років, видана глаголицею у Хорватії.

Додаток 8. Роман написаний глаголицею виданий 2023 р.

5. ВИСНОВКИ

Таким чином, у статті простежений феномен поступу глаголичного письма від минулого через історичний екскурс до сучасного; крізь призму віків віддзеркалена роль глаголиці в історії, культурі слов'ян з проєкцією на всі слов'янські землі; проаналізовані гіпотези (Г. Добнера, Й. Добровського), факти відкриття нових глаголичних пам'яток, які привели П.Й.Шафарика до його теорії - глаголиця - перше слов'янське письмо. Наведена еволюція самої глаголиці: від її давньої округлої форми до квадратної хорватської.

Розглянувши історію глаголиці під наведеним кутом зору, можна стверджувати, що глаголиця не тільки найдавніше слов'янське письмо, але й сучасне (на хорватських землях).

Oksana Timko-Ditko
Yuliia Yusyp-Yakymovych

GLAGOLITIC IN THE SLAVIC LANDS: HYPOTHESES, THEORIES, FACTS

SUMMARY

This article aims to reflect on the role of the Glagolitic script in the history, culture, and civilization of the Slavic people. The article provides an overview and systematization of knowledge about the Glagolitic script in Slavic territories, identifying four distinct periods of its development. The evolution of P. J. Šafařík's views is presented. While falling out of use in other Slavic lands by the 12th century, Glagolitic remained active in Croatia and experienced changes, entering a "golden age" in its development, as evidenced by an overview of the Croatian Glagolitic heritage, including the oldest text, the "Baška Tablet" (1100 AD), the first Croatian printed book, the "Missal according to the Roman Rite" (1483 AD). The fourth period, representative in Croatia, extends to the present era and serves as a distinctive feature of Croatian identity.

KEYWORDS: glagolitic, periodization, Slavic lands, Glagolitic round, Glagolitic square

ЛІТЕРАТУРА

- Bogović, M. (2019). *Glagoljica – bitna odrednica hrvatskog identiteta. Čudesni rast od hrvatskih korijena do svjetskih razmjera*. Zagreb: Alfa.
- Čermák, V. (2020). *Hlaholské písemnictví v Čechách doby lucemburské*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
- Glavičić, M. (2014). Pismo pape Inocenta IV. Senjskom biskupu Filipu u tiskanim izdanjima i historiografiji. U: *Senjski zbornik*, 41, 159-184
- Hercigonja, E. (1994). *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska
- Hercigonja, E. (2009). *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Klaić, V. (1981). *Povijest Hrvata – knjiga prva*. Zagreb: Matica hrvatska
- Mareš, F.V. (1970). *Konstantinovo kulturní dílo po 1100 letech*, Brno: Logos
- Michálek, E. (1975). Poslání Emauzského kláštera české památky snímsovuisící. U: *Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*, Praha-Emauzy: Univerzita Karlova, 149–153.
- Pacnerová, L. (2000). *Česká bible Hlaholská. bible Všebrodská*, Praha: Slovanský ústav AV ČR
- Pacnerová, L. (2001). Hlaholice na prahu třetího tisíciletí. Hlaholice na prahu třetího tisíciletí. U: *Slavia*. 70 / 3-4, 421-427.
- Pacnerová, L. (2002). *Staročeský Hlaholský Comestor*. Praha: Euroslavica.
- Shafarik, P. Y. (1861). *O proishozhdenii i rodine glagolitizma*. Moskva: Univ. Tip.
- Šafařík, J. P. (1853). *Památky hlaholského písemnictví*. Praha: Universita Karlova.
- Ščepkin, V.N. (1967). *Russkaya paleografiya*. Moskva: Nauka. (Cyrillic)
- Štec, M. (1996). Šafárik o staroslovienčine a cirkevnej slovančine. U: *Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv 200.výročia narodenia P. J. Šafárika. Acta facultatis philosophicae universitatis šafarikianae. Literárny zborník, 12 / Jazykovedný zborník, 13. Historický zborník, 5 (AFPh UŠ 79)*. Filozofická fakulta. UPJŠ. Prešov. Matica slovenská. Martin, 291–295.
- Yusyp-Yakymovych, Y. Shimko, O. (2009). *Staroslov'yanska mova. Modul'nyj kurs. Navčal'nyj posibnyk*. Kyiv: Znannja. (Cyrillic)
- Yusyp-Yakymovich, Y., Shimko, O. (2021). Do recepciji pogljajliv P. J. Šafaryka ghj davnjist glagoljci na sučasnomu etapi rozvytku paleoslavistyky. U: *Problemy slov'yanoznavstva*, 70, 9-21. (Cyrillic)
- Žubrinčić, D. (1996). *Hrvatska glagoljica: biti pismen – biti svoj*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.